

فصل نامه دانش شناسی

(علوم کتابداری و اطلاع رسانی و فناوری اطلاعات)

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

سال هشتم، شماره ۳۱، زمستان ۱۳۹۴، از صفحه ۹۷ الی ۱۰۷

مدیریت منابع الکترونیک در کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران

یعقوب نوروزی^۱ | احمد نورپور^۲

۱- عضو هیات علمی گروه علم اطلاعات و دانش شناسی دانشگاه قم؛ (نویسنده مسئول) Ynorouzi@gmail.com

۲- دانش آموخته کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان؛ a.nourpour@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۲/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۵/۲۰

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر شناسایی مؤلفه‌های مدیریت مجموعه منابع الکترونیک در کتابخانه‌های دانشگاهی تهران است. **روش پژوهش:** پژوهش حاضر از نوع کاربردی و روش پژوهش پیمایشی-توصیفی است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه مسئولین کتابخانه‌های دانشگاهی دولتی مستقر در شهر تهران است که ۱۵ نفر هستند. گردآوری داده‌ها توسط پرسش‌نامه محقق ساخته با ضریب آلفای کرونباخ ۰/۹۵. صورت گرفت که در هفت بخش (خط مشی، بودجه اختصاصی، سفارش و تهیه، ارزشیابی و وجین، حفاظت و دسترسی) و شامل ۲۸ مؤلفه بود. در تجزیه تحلیل داده‌ها نیز از روش‌های آماری توصیفی و تحلیلی از جمله آزمون t تک متغیره استفاده شد.

یافته‌ها: نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد که در بررسی کتابخانه‌ها به لحاظ خط مشی، (۸۶/۷) درصد آنها دارای خط مشی مشخصی برای منابع الکترونیک و ۸۶/۷ درصد از کتابخانه‌ها بودجه مشخصی برای منابع الکترونیک وجود دارد. هم‌چنین روش تهیه منابع با (۴۴/۴) درصد از طریق کنسرسیوم‌هاست. ضمن اینکه در تعدادی از کتابخانه‌ها (۴۶/۶) درصد عمل وجین منابع الکترونیک صورت نمی‌گیرد. در زمینه دسترسی پذیرش نیز بیشترین نوع آن (۳۸/۷) مربوط به برگزاری دوره آشنایی با کتابخانه است.

اصالت/ارزش: با توجه به اهمیت و رشد روزافزون منابع الکترونیکی نتایج حاصل از این تحقیق می‌تواند در بهبود کیفیت مدیریت مجموعه منابع الکترونیکی مؤثر باشد. هم‌چنین می‌توان با مقایسه نتایج حاصله نگاه دقیق‌تر و برنامه ریزی بهتری در این زمینه در کتابخانه‌های دانشگاهی داشت و با الگو قرار دادن کتابخانه‌های موفق مدیریت بهتری را در مورد منابع الکترونیک انجام داد.

واژه‌های کلیدی: منابع اطلاعاتی- مدیریت، مجموعه سازی (کتابخانه‌ها)، منابع الکترونیک، کتابخانه‌های دانشگاهی، دانشگاه‌های

دولتی، تهران.

مقدمه

تعاریف متعددی از مدیریت مجموعه در ادبیات حوزه علم اطلاعات وجود دارد و هنوز در بسیاری از متون برای این امر مجموعه سازی را به کار می‌برند، اما از سوی دیگر، روز به روز نویسندگان بیشتری مدیریت مجموعه را بر آن ترجیح می‌دهند و برخی مانند کلایتون و گورمن^۱ (۲۰۰۱) در این ترجیح نوعی تغییر نگرش ظریف می‌بینند و آن را اصطلاحی فراگیر و مدیریت منظم برنامه‌ریزی، ترکیب، تأمین مالی و ارزیابی می‌دانند که استفاده از مجموعه را در طول زمان به منظور حصول اهداف مشخص سازمان دربر می‌گیرد. فرند^۲ (۲۰۰۰) اساس فعالیت‌های مدیریت مجموعه را شامل تحلیل نیاز کاربران، ارتباطات بین کتابخانه‌ای یا درون کتابخانه‌ای، گسترش خط مشی، بودجه‌ریزی و تخصیص منابع، ارزیابی مجموعه، انتخاب، نگهداری یا وجین مجموعه و ارزیابی سیستم تعریف می‌کند. همچنان‌که مارچونینی^۳ (۱۹۹۸) اظهار می‌دارد در تهیه مجموعه مناسب باید موارد مربوط به چالش‌های فکری، فنی و فرهنگی در نظر گرفته شوند. همچنین باید موارد مربوط به ذخیره، قابلیت‌ها، حق مالکیت فکری و هزینه فراهم‌آوری و نگهداری نیز لحاظ شوند. در همین راستا حری (۱۳۸۱) مدیریت مجموعه را شامل هدایت فعالیت‌هایی مانند نیازسنجی، ارزشیابی، برنامه‌ریزی، تدوین خط‌مشی، تنظیم بودجه، تأمین منابع مالی برای اجرای برنامه، گزینش مواد، تهیه مواد، وجین، نگهداری و حفاظت می‌داند و به این اعتبار در این پژوهش به بررسی این موضوع در هفت مؤلفه یاد شده پرداخته خواهد شد. از سوی دیگر سینگ^۴ (۲۰۰۴) معتقد است که با ظهور فناوری‌های جدید در نشر الکترونیک بر مزایا و برتری‌های این منابع روز بروز افزوده می‌شود و پیشرفت‌های الکترونیکی آن‌قدر با سرعت زیاد اتفاق می‌افتد که نمی‌توان تعیین کرد که چه قالبی باید خریداری شود، چه ابزاری هزینه‌کارایی بیشتری جهت استفاده دارد و یا

در آینده خواهد داشت. اما به طور قطع می‌توان گفت منابع الکترونیکی این امکان را برای کتابخانه‌ها ایجاد کرده‌اند تا هزینه‌های خود را در حد مطلوبی کاهش داده و بسیاری از مسائلی که تاکنون موجب چالش آنان شده بود را حل نمایند. در طی سال‌های گذشته، بیشتر متون و پژوهش‌های صورت گرفته به مشکلات کتابخانه‌ها در محیط‌های چاپی و الکترونیکی پرداخته‌اند. از جمله این موارد می‌توان به، جی‌وان^۵ (۲۰۰۴)، مولینا^۶ (۲۰۰۴)، سوسانا^۷ (۲۰۰۶)، ویگنو^۸ (۲۰۰۶) و ژیاولین^۹ (۲۰۰۶) اشاره کرد. همچنان‌که افرادی مانند محسنی (۱۳۸۶) معتقدند که کتابداران از این طریق سیاست‌ها و کنترل خود بر رفتارهای اطلاع‌یابی و دسترسی به اطلاعات توسط مراجعان را اعمال می‌کنند. اما اهمیت منابع الکترونیک و افزایش روزافزون استفاده از آن و مزیت‌های این نوع منابع بر سایر منابع موجبات توجه بیشتر به آن را فراهم آورده است. ضمن اینکه در مواردی معیارهای مربوط به منابع چاپی نیز با تغییراتی قابل اعمال به منابع الکترونیکی هستند، هر چند این مورد لازمه بکارگیری معیارهای اختصاصی در این زمینه را مرتفع نمی‌سازد. از این رو مدیریت منابع الکترونیکی به طور عام در پژوهش‌های پیشین مورد توجه بوده است، هر چند در زمینه کتابخانه‌های دانشگاهی در اکثر موارد به طور سطحی به آن پرداخته شده است. بنابراین لزوم بررسی جدید در این زمینه به لحاظ مدیریتی اهمیت دو چندان پیدا می‌کند. ضمن اینکه این مسئله به طور مستقیم بر دسترسی و نحوه ارائه خدمات بهینه با استفاده از منابع الکترونیک، نحوه نگهداری و حفاظت از منابع در کتابخانه‌ها به ویژه کتابخانه‌های دانشگاهی نقش غیر قابل انکاری دارد. بنابراین پژوهش حاضر با اشراف به این امر بررسی مدیریت مجموعه منابع الکترونیک در کتابخانه‌های دانشگاهی مستقر در شهر تهران را مورد توجه قرار داده است تا از این طریق بتواند راه‌گشایی برای مدیریت بهتر این نوع

5 Jeevan
6 Molina
7 Susana
8 Vignau
9 Xiaolin

1 Clayton & Gorman
2 Friend
3 Marchionini
4 Singh

سالانه برای خرید منابع الکترونیکی استفاده می‌کنند. غلامی (۱۳۸۰) در پایان نامه نیز خود با عنوان "به ارزیابی کیفی کتابخانه‌ها به بررسی کتابخانه‌های دانشگاهی اصفهان پرداخته و بیان می‌دارد که تنها در ۳۲ درصد کتابخانه‌های اصفهان کمیته انتخاب وجود داشته و ۵۲ درصد آنها دارای خط مشی انتخاب و ۴۰ درصد بودجه‌ای برای خرید منابع دارند.

در خارج از کشور نیز پژوهش‌گرانی مانند نجوا و همکارش^{۱۰} (۲۰۱۳) در پژوهشی بر اساس ۳۸ مصاحبه با دینفعان کلیدی در ۱۰ پروژه طراحی کتابخانه دیجیتال در سه دانشگاه آفریقایی در کشورهای کنیا، اوگاندا و آفریقای جنوبی، به این نتیجه رسیدند که سه گروه افراد اثربخشی را در فرایند توسعه مجموعه کتابخانه دیجیتال را افزایش می‌دهند این افراد شامل کاربران، متخصصان و کتابدارانی هستند که تأثیری بیشتری را در زمینه توسعه مجموعه دارند. فلاتلی و پراکد^{۱۱} (۲۰۰۹) در پژوهشی توسعه مجموعه منابع الکترونیکی بر اثربخشی بالای فرایند ارزیابی منابع الکترونیکی در روند توسعه منابع الکترونیکی را تأیید و این مهم را بسیار لازم و ضروری نشان می‌دهد. هم‌چنین ریتیچی و کنونی^{۱۲} (۲۰۰۷) وضعیت منابع مرجع چاپی در مقابل الکترونیکی را در کشور استرالیا مورد بررسی قرار می‌دهند. نتیجه پژوهش آنان مشخص نمود که منابع چاپی و الکترونیکی هر دو برای ارائه خدمات مرجع در این کتابخانه مهم محسوب می‌شوند، بنابراین برنامه ریزان به هر دوی این مقوله توجه یکسانی را دارند. سینگ^{۱۳} (۲۰۰۴) در پژوهشی مدیریت مجموعه در محیط الکترونیکی و تأثیر فناوری اطلاعات بر آن و هم‌چنین نقش کتابداران را مورد بررسی قرار داد. یافته‌ها نشان داد که کتابداران باید به عنوان مدیران دانش عمل کنند و مهارت‌های برنامه‌ریزی، انتخاب، تجزیه و تحلیل و هماهنگی مجموعه را به کار گیرند تا بتوانند در مورد اشتراک منابع چاپی و الکترونیکی مدیریت مؤثری

مجموعه‌ها فراهم آورد. البته همچنان‌که اشاره شد در زمینه موضوع پژوهش حاضر در داخل و خارج از کشور پژوهش‌هایی صورت گرفته است که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود. اصنافی (۱۳۸۲) در پژوهشی با عنوان "مدیریت منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشکده‌ای دانشگاه شهید چمران اهواز"، نتیجه می‌گیرد که کتابخانه‌های دانشکده‌ای این دانشگاه به منابع الکترونیکی توجه نداشته و اولویت را به منابع چاپی داده‌اند. پیمانی (۱۳۹۰) در پایان نامه خود به بررسی چگونگی تدوین خط مشی مجموعه سازی در دانشگاه‌های ایران پرداخت. نتایج نشان داد که در کمتر کتابخانه دانشگاهی ایران خط مشی مدونی در این زمینه وجود دارد. هم‌چنین رادفر (۱۳۹۰) در پژوهشی به بررسی مجموعه سازی در کتابخانه‌های دیجیتالی ایران و ارائه الگوی پیشنهادی برای آن کرد. براساس نتیجه حاصله، بیشترین روش تهیه منابع به ترتیب خرید و تولید منابع دیجیتال است و در اغلب کتابخانه‌های دیجیتالی بودجه‌ای برای خرید منابع الکترونیک وجود دارد. سامانیان و دیگران (۱۳۸۸) نیز در مقاله‌ای با عنوان "بررسی هزینه سودمندی نشریات الکترونیکی و کتابخانه دیجیتال در دانشگاه آزاد اسلامی" به این نتیجه دست یافته‌اند که نشریات الکترونیک و کتابخانه دیجیتال بسیار مقرون به صرفه هستند. بیگدلی (۱۳۸۹) در پژوهشی با "عنوان خط مشی‌های مجموعه سازی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های کشور، در می‌یابد که وضعیت خط مشی در وضعیت مناسبی قرار ندارد و بیشتر کتابخانه‌ها دارای خط مشی شفاهی هستند و مشکلات پیرامون خط مشی‌های مجموعه گسترتری را در دو مقوله‌ی مشکلات مربوط به تدوین خطی‌های مجموعه گسترتری، و مشکلات به کارگیری خط مشی‌های مکتوب مجموعه گسترتری قرار می‌دهد. میثمی و میرحسینی (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان "تعیین هزینه اثربخشی منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های تخصصی شهر تهران"، درصدد پاسخ‌گویی درباره نوع، هزینه و اثربخشی منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های مذکور شدند و نتایج پژوهش آنها نشان داد که ۸۴/۱٪ کتابخانه‌ها از بودجه

10 Ngimwa & et all

11 Flatley & Prock

12 Ritchie & Genoni

13 Singh

داشته باشند.

کتابخانه‌های دانشگاهی دولتی مستقر در شهر تهران گردآوری شد. در تهیه پرسش‌نامه از منابع موجود و مرتبط در این زمینه به‌ویژه رادفر (۱۳۹۰) استفاده به عمل آمد. سؤالات پرسش‌نامه به دو گونه ۲ گزینه‌ای بلی یا خیر و سؤالات چند گزینه‌ای (طیف لیکرت پنج گزینه‌ای) بود. هم‌چنین به منظور اطمینان از روایی پرسش‌نامه در مراحل مختلف از نظرات متخصصان حوزه و به ویژه جامعه مورد مطالعه استفاده شد و نقطه نظرات آنها در پرسش‌نامه نهایی اعمال شد. تعداد جامعه مورد مطالعه ۱۵ نفر از مسئولین کتابخانه‌ها بودند که شامل دانشگاه‌های الزهرا، امام حسین (ع)، امام صادق (ع)، پیام نور، تربیت مدرس، تربیت معلم تهران، تهران، شاهد، شهید بهشتی، شهید رجایی، صنعتی امیرکبیر، صنعتی خواجه نصیر طوسی، صنعتی شریف، علامه طباطبایی (ره) و علم و صنعت ایران است.

هم‌چنین به منظور سنجش پایایی ابزار پژوهش نیز پیش‌آزمونی در میان مدیران کتابخانه‌ها انجام گرفت که ضریب آلفای کرونباخ به دست‌آمده ۹۵ درصد بود که این امر نشان‌دهنده هماهنگی درونی بین سؤال‌های پرسش‌نامه است. در تجزیه تحلیل داده‌ها نیز از روش‌های آماری توضیفی از جمله محاسبه فراوانی، درصد فراوانی، فراوانی تجمعی، میانگین و آمار تحلیلی از جمله آزمون t تک متغیره استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

پرسش اول: آیا خط مشی مشخص و مدونی برای مدیریت منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های مورد مطالعه وجود دارد؟ اطلاعات مربوط به مولفه خط مشی در شش سؤال مطرح گردید. بر اساس یافته‌های پژوهش ۸۶/۷ درصد کتابخانه‌های مورد مطالعه از "وجود خط مشی" برای منابع الکترونیک تبعیت می‌کنند و تنها ۱۳/۳ درصد فاقد خط مشی هستند. از سوی دیگر ۷۳/۳ درصد دارای خط مشی مکتوب و مدون بوده و ۲۶/۷ درصد فاقد آن هستند. هم‌چنین ۲۵ درصد از کتابخانه‌ها برنامه‌ای برای تدوین خط مشی منابع الکترونیک در آینده را در دستور کار خود داشتند و ۷۵ درصد دیگر هیچ

با بررسی پژوهش‌های صورت گرفته می‌توان گفت که اکثر آنها به دلیل گستردگی موضوع مدیریت مجموعه به بررسی یک یا چند مؤلفه از آن پرداخته‌اند. ضمن اینکه توجه کمتری در این رابطه بر حوزه منابع الکترونیکی صورت پذیرفته است. از این رو با توجه به خلع موجود در این زمینه پژوهش حاضر به بررسی مدیریت منابع الکترونیک در کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران پرداخته است تا ضمن بررسی نقاط ضعف و قوت جایگاه مدیریت این نوع منابع را در کتابخانه‌های مورد مطالعه بررسی نماید. نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند خروجی مناسبی را در اختیار متولیان امر قرار دهد. بنابراین پاسخ به پرسش‌های زیر در این رابطه مدنظر خواهد بود.

۱. آیا خط مشی مشخص و مدونی برای مدیریت منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های مورد مطالعه وجود دارد؟
۲. وضعیت بودجه اختصاصی برای تأمین منابع الکترونیک در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟
۳. روش‌های سفارش و تهیه منابع دیجیتال در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟
۴. وضعیت ارزشیابی و وجین مجموعه منابع الکترونیک در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟
۵. شیوه‌های حفاظت از منابع الکترونیک در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟
۶. روش‌های دسترسی به منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟
۷. فرایندهای نیازسنجی از کاربران جهت مدیریت منابع الکترونیک در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی است. روش مورد استفاده در این پژوهش پیمایشی - توضیفی می‌باشد. داده‌های مورد نیاز بر اساس پرسش‌نامه محقق ساخته مرکب از ۲۸ سؤال (در هفت مولفه: خط مشی، بودجه، سفارش و تهیه، ارزشیابی و وجین، حفاظت، دسترس پذیری و نیازسنجی) از مسئولین

(۱۶/۷) درصد مدیر مسئول دانشگاه، و در ۷ مورد (۲۹/۱) درصد کتابداران و ۱ مورد (۴/۲) درصد همه موارد از جمله نماینده اعضای کتابخانه دخیل بوده‌اند. هم‌چنین در پاسخ به مؤلفه‌های مندرج در "خط مشی" یافته‌های جدول ۱ ارائه شده است.

برنامه‌ای برای چنین خط مشی ندارند. هم‌چنین درباره میزان استفاده از خط مشی ۶ نفر از پاسخ دهندگان (۴۰) درصد گزینه بسیار، ۴ نفر (۲۶/۷) درصد گزینه متوسط، ۲ نفر (۱۳/۳) درصد گزینه کم و ۳ نفر (۲۰) درصد گزینه اصلاً را انتخاب کردند. در پاسخ به سؤال مربوط به "افراد و عوامل دخیل در تدوین خط مشی" ۱۲ مورد (۵۰) درصد مدیر کتابخانه و در ۴ مورد

جدول ۱. مؤلفه‌های مندرج در خط مشی کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران

درصد فراوانی	فراوانی	مؤلفه‌های مندرج در خط مشی
۲۱۴/۴	۱۲	اهداف
۲۱/۴	۱۲	روش‌ها و معیارهای انتخاب
۸/۹	۵	حفاظت
۰/۰	۰	وجین
۸/۹	۵	ارزیابی
۸/۹	۵	روش‌های فراهم آوری
۱۲/۵	۷	نیازسنجی
۱۷/۹	۱۰	بودجه
۱۰۰	۵۶	مجموع

موافق، و ۱ کتابخانه گزینه کاملاً مخالف را انتخاب کردند، ۴ کتابخانه (۲۶/۷) درصد موافق بودند و ۵ کتابخانه (۳۳/۳) درصد گزینه مخالف را انتخاب کردند. در مورد کافی بودن بودجه اختصاصی به منابع الکترونیک ۱۰ کتابخانه (۶۶/۷) درصد موافق و ۵ کتابخانه (۳۳/۳) درصد آن را ناکافی دانستند. هم‌چنین یافته‌های مربوط به "اولویت‌های تهیه منابع الکترونیکی" در جدول ۲ ارائه شده است. همان‌طور که در جدول ۲ مشاهده می‌گردد ۱۲ مورد (۵۰) درصد خرید نشریات را در اولویت اول خود قرار داده‌اند، و ۵ مورد (۲/۸) درصد اولویت دوم خود را به پایان نامه و کتاب اختصاص داده‌اند، و ۱ مورد (۴/۲) درصد نیز اولویت خرید خود را به گزارش‌های فنی و منابع صوتی و تصویری را انتخاب کرده‌اند. پرسش سوم: روش‌های سفارش و تهیه منابع دیجیتال در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟

همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود در رابطه با مؤلفه‌های موجود در خط مشی، ۱۲ کتابخانه (۲۱/۴) درصد مؤلفه اهداف، روش‌ها و معیارهای انتخاب و ۵ کتابخانه (۸/۹) درصد مؤلفه حفاظت، ارزیابی و روش‌های فراهم آوری و ۷ کتابخانه (۱۲/۵) درصد مؤلفه نیازسنجی و ۱۰ کتابخانه (۱۷/۹) درصد نیز مؤلفه بودجه را در خط مشی منابع الکترونیک کتابخانه‌های خود قرار داده‌اند.

پرسش دوم: وضعیت بودجه اختصاصی برای تأمین منابع الکترونیک در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟ وضعیت بودجه در چهار مؤلفه مطرح گردید. براساس نتایج حاصل، ۱۳ کتابخانه (۸۶/۷) درصد دارای بودجه مشخص و ۲ کتابخانه (۱۳/۳) فاقد بودجه مشخص برای تهیه منابع الکترونیک بودند. در مورد مناسب بودن درصد تعیین شده بودجه به منابع الکترونیک ۱ کتابخانه (۶/۷) درصد گزینه کاملاً

منابع الکترونیکی از اعضا، ۷ کتابخانه (۴۶/۷) درصد از فرم سفارش چاپی و تنها یک کتابخانه (۶/۷) درصد از فرم سفارش الکترونیکی استفاده می‌کنند و مابقی کتابخانه‌های یعنی ۲ کتابخانه (۱۳/۳) درصد نیز گزینه سایر را انتخاب کردند. ذکر این نکته حائز اهمیت است که ۵ کتابخانه (۳۳/۳) درصد نیز شیوه مشخصی در این رابطه ندارند. اما در رابطه با روش‌های تهیه منابع الکترونیک داده‌های جدول ۳ حاصل شد که در ادامه می‌آید.

وضعیت تهیه و سفارش در ۴ مؤلفه مطرح گردید. براساس یافته‌های پژوهش، در رابطه با روش سفارش منابع الکترونیکی ۵ کتابخانه (۲۷/۷) درصد گزینه سفارش مستقیم به ناشر و ۱۱ کتابخانه (۶۱/۱) درصد سفارش به کارگزاری و ۲ کتابخانه (۱۱/۱) درصد نیز سفارش از طریق فروشگاه‌های الکترونیکی را انتخاب کردند. در رابطه با وجود کمیته انتخاب، ۹ کتابخانه (۶۰) درصد دارای کمیته انتخاب و ۶ کتابخانه (۴۰) درصد فاقد چنین کمیته‌ای هستند. هم‌چنین برای دریافت سفارش

جدول ۲. اولویت‌های تهیه منابع الکترونیک در کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران بر اساس بودجه اختصاصی

اولویت‌های تهیه منابع الکترونیکی	فراوانی	درصد فراوانی
نشریه (اولویت اول)	۱۲	۵۰,۰
پایان نامه (اولویت دوم)	۵	۲۰,۸
کتاب (اولویت سوم)	۵	۲۰,۸
گزارش‌های فنی (اولویت چهارم)	۱	۴,۲
منابع صوتی و تصویری (اولویت پنجم)	۱	۴,۲
سایر (اولویت ششم)	۰	۰,۰
مجموع	۲۴	۱۰۰

جدول ۳. روش‌های تهیه منابع الکترونیک در کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران

روش‌های تهیه منابع الکترونیک	فراوانی	درصد فراوانی
خرید	۷	۲۵,۹
تبدیل منابع چاپی	۳	۱۱,۱
شرکت در کنفرسیوم‌ها	۱۲	۴۴,۴
رایگان	۵	۱۸,۵
سایر	۰	۰,۰
مجموع	۲۷	۱۰۰

مورد مطالعه تهیه منابع رایگان را در دستور کار خود قرار داده‌اند.

پرسش چهارم: وضعیت ارزشیابی و وجین مجموعه منابع الکترونیک در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟ برای پاسخ به این پرسش چهار مؤلفه مطرح شد. در مورد انجام ارزیابی منابع الکترونیکی ۱۳ کتابخانه (۸۶/۷) درصد

براساس داده‌های جدول ۳، از بین کتابخانه‌های مورد مطالعه ۷ کتابخانه معادل (۲۵/۹) درصد به صورت خرید مستقیم عمل می‌کنند، و ۳ کتابخانه (۱۱/۱) درصد از شیوه تبدیل منابع چاپی به دیجیتال استفاده می‌کنند، و ۱۲ کتابخانه (۴۴/۴) درصد از طریق شرکت در کنفرسیوم‌ها منابع الکترونیکی خود را تأمین می‌کنند. ضمن اینکه ۵ کتابخانه معادل (۱۸/۵) درصد جامعه

که ۷ کتابخانه (۶/۶) درصد توجهی به این مسئله ندارند، و ۴ کتابخانه (۶/۷) درصد فرایند وجین را انجام می‌دهند و ۴ کتابخانه (۶/۷) درصد نیز پاسخ مشخصی به این بخش ندادند. در ادامه یافته‌های مربوط به مؤلفه "ارزیابی منابع الکترونیکی" در جدول ۴ ارائه شده است.

این کار را انجام می‌دهند و ۲ کتابخانه (۳/۳) درصد برنامه‌های برای این کار ندارند. در زمینه زمان ارزیابی منابع، ۹ کتابخانه (۶۰) درصد گزینه پایان سال تحصیلی را ملاک قرار داده‌اند و ۶ کتابخانه (۴۰) درصد نیز زمان مشخصی برای این کار ندارند. هم‌چنین یافته‌های مربوط به وجین منابع الکترونیکی نشان داد

جدول ۴. مؤلفه‌های ارزیابی منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران

مؤلفه‌های ارزیابی منابع الکترونیکی	فراوانی	درصد فراوانی
میزان استفاده از مجموعه	۱۱	۳۶٫۷
بررسی موضوعی مجموعه	۳	۱۰٫۰
بررسی‌های آماری	۸	۲۶٫۷
نظرسنجی از جامعه	۳	۱۰٫۰
فهرست‌های پیشنهادی متخصصان و فهرست‌های معتبر موضوعی	۱	۳٫۳
مدارک استفاده نشده	۱	۳٫۳
کتاب‌سنجی	۰	۰٫۰
مطابقت با استانداردها	۰	۰٫۰
مشاهده مستقیم	۳	۱۰٫۰
ارزیابی براساس کتب منتشر شده	۰	۰٫۰
مجموع	۳۰	۱۰۰

پرسش پنجم: شیوه‌های حفاظت از منابع الکترونیک در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟ شیوه‌های حفاظت از منابع در سه مؤلفه مورد بررسی قرار گرفت. نتایج حاصل نشان می‌دهد، ۱۰ کتابخانه (۶۶/۷) درصد تدابیر لازم برای حفاظت فیزیکی برای منابع را دارا هستند و ۵ کتابخانه (۳۳/۳) درصد هیچ تدبیری برای حفاظت فیزیکی ندارند. در زمینه وجود حفاظت الکترونیکی برای منابع الکترونیکی، ۸ کتابخانه (۵۳/۳) این مسئله را رعایت می‌کنند و ۷ کتابخانه (۴۶/۷) درصد نیز تدبیر خاصی را در این زمینه ندارند. همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده می‌گردد، ۱۴ کتابخانه (۵۸/۳) درصد مؤلفه استفاده از آنتی ویروس را انتخاب و ۸ کتابخانه (۳۳/۳) درصد گزینه تهیه نسخه پشتیبان را به عنوان راه حل برگزیده‌اند. در ۱ کتابخانه معادل (۴/۲)

همان‌طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، ۱۱ کتابخانه (۳۶/۷) درصد مؤلفه میزان استفاده از مجموعه را ملاک قرار داده‌اند. ۸ کتابخانه (۲۶/۷) درصد نیز مؤلفه بررسی‌های آماری را برای ارزیابی مهم می‌دانند. ۳ کتابخانه (۱۰) درصد جامعه مورد مطالعه، مؤلفه‌های بررسی موضوعی مجموعه، نظر سنجی از جامعه و مشاهده مستقیم را برگزیده‌اند. هم‌چنین ۱ کتابخانه (۳/۳) درصد، فهرست‌های پیشنهادی متخصصان و فهرست‌های معتبر موضوعی، مدارک استفاده نشده را مورد استناد قرار می‌دهند. در نهایت در زمینه مؤلفه‌های کتاب‌سنجی، مطابقت با استاندارد و ارزیابی بر اساس کتب منتشر شده هیچ انتخابی وجود ندارد. به عبارت دیگر در رابطه با این سه مؤلفه که از اهمیت خاصی به ویژه در زمینه استانداردها برخوردار است، هیچ اهمیتی داده نشده است.

پرسش ششم: روش‌های دسترسی به منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟
در مورد روش‌های دسترسی به منابع الکترونیکی یک سؤال مطرح شد که نتایج آن در جدول ۶ ارائه شده است.

درصد نیز مؤلفه‌های محدود کردن دسترسی کاربران و نظارت بر کاربران انتخاب شده است. البته به نظر می‌رسد مورد آخری علاوه بر کنترل دسترسی بیشتر به کنترل استفاده از منابع برگردد.

جدول ۵. شیوه‌هایی حفاظت از منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران

درصد فراوانی	فراوانی	شیوه‌هایی حفاظت از منابع الکترونیکی
۵۸,۳	۱۴	استفاده از آنتی ویروس
۳۳,۳	۸	تهیه نسخه پشتیبان
۴,۲	۱	محدود کردن دسترسی کاربران
۴,۲	۱	نظارت بر کاربران
۰,۰	۰	سایر
۱۰۰	۲۴	مجموع

جدول ۶. روش‌های دسترسی پذیرش منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران

درصد فراوانی	فراوانی	روش‌های دسترسی پذیرش منابع الکترونیکی
۳۸,۷	۱۲	برگزاری دوره‌های آشنایی با کتابخانه
۲۲,۵	۷	امانت بین کتابخانه‌ای
۱۹,۴	۶	خدمات اشاعه‌گزیده اطلاعات (SDI)
۱۹,۴	۶	ارسال تازه‌های اخبار به اعضای کتابخانه
۱۰۰	۳۱	مجموع

همان‌طور که در جدول ۶ مشاهده می‌شود، نتیجه حاصل نشان می‌دهد، ۱۲ کتابخانه (۳۸/۷) درصد برگزاری دوره آشنایی با کتابخانه را در اولویت خود قرار داده‌اند و ۷ کتابخانه معادل (۲۲/۵) درصد نیز مؤلفه امانت بین کتابخانه‌ای را انتخاب کرده‌اند. مؤلفه‌های خدمات اشاعه‌گزیده اطلاعات و ارسال تازه‌های اخبار به اعضای کتابخانه نیز هر یک توسط ۶ کتابخانه (۱۹/۴) درصد جامعه مورد مطالعه انتخاب شده‌اند. پرسش هفتم: فرایندهای نیازسنجی از کاربران جهت مدیریت منابع الکترونیکی در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه است؟ برای پاسخ به این پرسش چهار سؤال مطرح شد که در ادامه

ارائه شده‌اند. در مورد استفاده از نظرات اعضا برای انتخاب منابع الکترونیکی، ۱۰ کتابخانه (۶۶/۷) درصد موافق این کار هستند و ۵ کتابخانه (۳۳/۳) درصد این مؤلفه را مدنظر قرار نمی‌دهند. در رابطه با میزان دخالت نظر کاربران در انتخاب منابع الکترونیکی، ۸ کتابخانه (۵۳/۳) درصد، مؤلفه متوسط و ۴ کتابخانه (۲۶/۷) درصد مؤلفه کم را انتخاب کردند و ۳ کتابخانه معادل (۲۰) درصد نیز مؤلفه زیاد را ملاک قرار می‌دهند. در زمینه نظرسنجی از کاربران در رابطه با موضوعات مورد علاقه ۱۱ کتابخانه (۷۳/۳) درصد موافق این امر و ۴ کتابخانه (۲۶/۷) درصد مخالف این مسئله هستند. هم‌چنین یافته‌های مربوط به روش‌های دریافت نظرات کاربران در جدول ۷ بیان شده است.

جدول ۷. روش‌های دریافت نظرات کاربران در کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران

روش‌های دریافت نظرات کاربران	فراوانی	درصد فراوانی
شفاهی	۹	۳۶
کتبی	۷	۲۸
الکترونیکی	۲	۸
تحلیل جست‌وجوی کاربران	۷	۲۸
سایر	۰	۰
مجموع	۲۵	۱۰۰

در زمینه روش‌های دریافت نظرات کاربران، همان‌طور که در جدول ۷ مشاهده می‌گردد، ۹ کتابخانه (۳۶) درصد دریافت شفاهی نظرات کاربران را ملاک کار خود قرار داده‌اند و ۷ کتابخانه (۲۸) درصد از تحلیل جست‌وجوی کاربران و نظر سنجی کتبی استفاده می‌کنند و تنها در ۲ مورد (۸) درصد کتابخانه‌ها نظرات کاربران را به صورت الکترونیکی دریافت می‌کنند.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت مدیریت منابع الکترونیک در عصر حاضر و هم‌زمان با ظهور کتابخانه‌های دیجیتال، تحقیق حاضر بر آن شد تا پژوهشی را در این رابطه به اجرا بگذارد. بنابراین کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران به عنوان کتابخانه‌های پیشرو در عرصه ارائه خدمات اطلاعاتی به قشر عظیمی از کاربران حرفه‌ای بستر مناسبی برای انجام پژوهش حاضر تشخیص داده شدند. بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان بیان داشت که کتابخانه‌های دانشگاهی توجه چندانی به منابع الکترونیکی نداشته و تا رسیدن به حد مطلوب در بعضی مؤلفه‌های مدیریت مجموعه فاصله دارند. مؤید این مسئله نتیجه حاصل از بررسی کتابخانه‌های مورد مطالعه است. بدین ترتیب که هر چند (۸۶/۷) درصد آنها دارای خط مشی در این رابطه هستند، تنها (۷۳/۳) درصد آنها دارای خط مشی مکتوب و مدون برای منابع الکترونیک هستند. این یافته با

یافته‌های بیگدلی (۱۳۸۹) نیز هم‌سو است و با یافته‌های غلامی (۱۳۸۰)، که بیان می‌دارد اغلب کتابخانه‌های دانشگاهی شهر اصفهان فاقد خط مشی مدون جهت مجموعه سازی و گزینش منابع هستند هم‌سو نمی‌باشد، البته این مسئله خیلی هم دور از انتظار نیست، چرا که نسبت به سال ۱۳۸۰ توسعه زیادی در مدیریت و مجموعه سازی منابع الکترونیک صورت گرفته است. ضمن اینکه پیمانی (۱۳۹۰) بیان می‌دارد که هیچ یک از کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران خط مشی مدونی جز در زمینه وجین ندارند و تقریباً هیچ ارزیابی از استفاده کنندگان در این رابطه صورت نمی‌گیرد. البته این نتایج بیانگر بهبود نسبی وضعیت کتابخانه‌ها به لحاظ خط مشی و ارزیابی در جامعه مورد مطالعه است. هر چند توجه به خط مشی مدون در این زمینه برای یکسان سازی فعالیت‌ها و تبادلات بین کتابخانه‌ای امری ضروری است. در زمینه تصمیم سازان انتخاب منابع الکترونیکی کتابخانه‌ها، بر خلاف یافته‌های پیمانی (۱۳۹۰) که بیان می‌دارد در اغلب موارد تصمیم گیرندگان برای انتخاب منابع به درستی مشخص نیستند، در این پژوهش مشخص شد که در ۵۰ درصد موارد مدیران کتابخانه‌ها به عنوان یکی از تصمیم گیرندگان اصلی انتخاب منابع اطلاعاتی هستند و این نتایج نشانگر توجه مدیران به این مسئله و اهمیت و جایگاه مدیریت مناسب در زمینه انتخاب منابع اطلاعاتی الکترونیکی برای کتابخانه‌ها است. هم‌چنین در نتایج حاصله مشخص شد که بیش از ۵۰ درصد از کتابخانه یعنی ۱۳

کتابخانه دارای بودجه اختصاصی برای تأمین منابع الکترونیک هستند. بنابراین می‌توان گفت که توسعه منابع الکترونیک توانسته است جایگاه خود را در تأمین منابع کتابخانه‌های مورد مطالعه به دست آورد که این یافته با نتایج پژوهش رادفر (۱۳۹۰)، میثمی و میرحسینی (۱۳۸۵) نیز هم‌سو است. در زمینه سفارش منابع نیز مشخص شد که بیشتر کتابخانه‌ها سفارش خود را از طریق کارگزاری‌ها انجام می‌دهند. البته این مسئله را می‌توان نوعی تعهد این نوع کتابخانه‌ها در زمینه حفظ حقوق مؤلف نیز قلمداد کرد، چرا که کارگزاری‌ها از جمله مجاری قانونی در زمینه تهیه منابع اطلاعاتی هستند. هم‌چنین تهیه منابع الکترونیک از طریق شرکت در کنسرسیوم‌ها نیز بخش قابل ملاحظه‌ای را به خود اختصاص داده است. این مسئله نیز می‌تواند دلایل مختلفی از جمله کاهش حجم بودجه اختصاصی در این روش داشته باشد. ضمن اینکه در راستای تأمین منابع الکترونیک از تبدیل منابع چاپی تنها سه کتابخانه برنامه مدونی داشتند که این مسئله نیز حائز اهمیت است. البته در این مورد هم نتایج حاصل با یافته‌های رادفر (۱۳۹۰) هم‌سو است.

در بیشتر کتابخانه‌ها (۶۶/۷) درصد تدابیری برای حفاظت فیزیکی منابع اتخاذ شده است که سهم حفاظت الکترونیک (۵۳/۳) درصد است و این مسئله تأیید می‌کند جایگاه عرضه خدمات اطلاعاتی با اتخاذ این گونه تدابیر می‌تواند مستحکم شود. هم‌چنان‌که بیشتر کتابخانه‌های مورد مطالعه ملاک ارزیابی مجموعه خود را میزان استفاده کاربران می‌دانند که این مسئله تأثیر گذاری خدمات بر مجموعه را بارزتر می‌سازد. هر چند که تبعیت از استانداردها در این زمینه بسیار ضعیف است. در زمینه شیوه‌های حفاظت از منابع الکترونیک در کتابخانه‌های مورد مطالعه، استفاده از آنتی ویروس نقش اساسی دارد که این مسئله بیان‌گر توجه به مسئله امنیت در مقایسه با حفاظت فیزیکی است. بنابراین جا دارد متولیان به این مسئله توجه ویژه‌ای داشته باشند. در رابطه با اتخاذ روش‌های استفاده و دسترس پذیری منابع الکترونیک بیشترین درصد اختصاص به برگزاری دوره آشنایی با کتابخانه برای اعضا در زمینه استفاده

از آن است. این مورد نیز بیان‌گر اهمیت بازاریابی در امر ارائه خدمات اطلاعاتی است، هر چند ارسال اخبار جاری و استفاده از شیوه‌های اشاعه‌گزینی اطلاعات چندان مورد توجه قرار نگرفته‌اند، ضمن اینکه اکثر کتابخانه‌های دانشگاهی تهران از کاربران خود درباره موضوعات مورد علاقه‌شان نظر سنجی می‌کنند که البته ۹ کتابخانه این کار را به صورت شفاهی انجام می‌دهند که با توجه به محیط‌های فعلی ارائه خدمات اطلاعاتی به شدت نیازمند بازبینی در این رابطه است. در نهایت نتایج پژوهش مؤید آن است که در زمینه مدیریت منابع الکترونیک تا رسیدن به وضعیت مناسب و ایده آل در کتابخانه‌های مورد مطالعه فاصله زیادی وجود دارد و در حال حاضر مدیریت منابع الکترونیک در کتابخانه‌های دانشگاهی مستقر در شهر تهران از وضعیت چندان مناسبی برخوردار نبوده و نیاز به بازنگری در سیاست‌های کلی در مدیریت مجموعه را دارد. در پایان پیشنهادهایی براساس یافته‌های پژوهش حاضر ارائه می‌شود که می‌تواند برای کتابخانه‌های مورد مطالعه مفید باشد.

– اگر چه خط مشی منابع الکترونیک در کتابخانه‌های دانشگاهی موجود است، اما به دلیل کم توجهی به عناصر لازم در این نوع خط مشی، به ویژه در رابطه با منابع الکترونیک، لازم است به منظور ترغیب و تشویق مدیران و کتابداران در زمینه آشنایی با خط مشی و مولفه‌های مدیریت مجموعه، دوره‌های آموزشی در این زمینه برای آنان برگزار شود؛

– با توجه به یافته‌های پژوهش اهمیت و جایگاه هر یک از روش‌ها و شیوه‌های تهیه منابع مانند شرکت در کنسرسیوم‌ها و ائتلاف به خوبی تشریح شود. چرا که این مسئله اهمیت ویژه‌ای در امر بودجه ریزی دارد؛

– تفاوت بین حفاظت فیزیکی و پشتیبان سازی و مسئله امنیت برای متولیان امر تشریح شود؛

– بحث داده کاوی به ویژه در زمینه ارزش یابی و بازخوردگیری از کاربران مدنظر قرار گیرد و به جای توجه به شیوه‌های سنتی بازخورد گیری مانند اخذ اظهارات شفاهی، جست‌وجوهای کاربران تحلیل شود؛

Library Association.

- Flatley, R., & Prock, K. (2009). E-resource collection development: a survey of current practices in academic libraries, 11(2):1-4.
- Friend, F. J. (2000). Policy: politics, power and people. Gorman, GE, *International Yearbook of Library and Information Management 2000/2001*, Scarecrow Press, Lanham, 45-58.
- Jeevan, V. K. J. (2004). Digital library development: identifying sources of content for developing countries with special reference to India. *The International Information & Library Review*, 36(3), 185-197.
- Marchionini, G. (1998). *Digital Library Research and Development*. In A. Kent (Ed.) *Encyclopedia of Library and Information Science*. Vol. 63, Supplement 26. NY: Marcel Dekker. 259- 279.
- Molina, M (2004). *Calidad evaluaci3n de contenidos electro nicos. E-coms*. Retrieved 25 Oct, 2009, from http://www.mariapinto.es/e-coms/eva_con_elec.htm
- Ngimwa, Pauline, Adams, Anne (2013). The different roles of Design Process Champions' for digital libraries in African higher education. *International Journal on Digital Libraries*, 13 (4-3), 119-133.
- Singh, S.P. (2004). Collection management in the electronic environment. *Managing Library Finances*, 17 (2), 55-60.
- Susana Sa nchez Vignau, B. (2006). Collection Development in a digital environment: an imperative for information organizations in the twenty-first century. *Collection Development in a digital environment*, 25 (4), 139-144.
- Ritchie, A.; Paul G. (2007). Print v. electronic reference sources: implications of an Australian study. *The Electronic Library*, 25(4), 440-452.
- Vignau, B. S. S., & Quesada, I. L. P. (2006). Collection Development in a digital environment: an imperative for information organizations in the twenty-first century. *Collection building*, 25(4), 139-144.
- Xiaolin, Z. (2006). Sustainable digital library development for scientific communication in China. *International federation of library association. IFLA Journal*, 32 (2), 67-93.

- در نهایت پیشنهاد می شود بخش مجزایی با عنوان منابع الکترونیکی و دیجیتال در کتابخانه ها شکل گیرد تا مدیریت منسجمی بر آنها صورت گیرد و برنامه ای نیز برای تهیه یک پایگاه اطلاعاتی منابع الکترونیکی در کتابخانه ها شکل گیرد.

منابع

- اصنافی، ا. ر. (۱۳۸۲). مدیریت منابع الکترونیکی در کتابخانه های دانشکده ای دانشگاه شهید چمران اهواز. *مجله الکترونیکی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران (نما)*، ۱(۴).
- بیگدلی، ز؛ کوهی رستمی، م. (۱۳۸۹). خط مشی های مجموعه سازی کتابخانه های مرکزی دانشگاه های کشور. *مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۸۲ (۲)، ۱۴۶-۱۵۹.
- پیمانی، ح. (۱۳۹۰). بررسی چگونگی تدوین خط مشی مجموعه سازی در دانشگاه های ایران. پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز.
- حری، ع. (۱۳۸۱). *دایره المعارف کتابداری و اطلاع رسانی*. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- رادفر، ح. ر. (۱۳۹۰). بررسی مجموعه سازی در کتابخانه های دیجیتال ایران و ارائه الگوی پیشنهادی. رساله دکتری کتابداری و اطلاع رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات تهران، تهران.
- سامانیان، م. و دیگران (۱۳۸۸). بررسی هزینه- سودمندی کتابخانه دیجیتال و نشریات الکترونیکی در دانشگاه آزاد اسلامی. *پژوهش نامه تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی*، ۲۲ (۲)، ۵۵-۶۰.
- غلامی، ط. (۱۳۸۰). *ارزیابی کیفی مجموعه کتابخانه های دانشگاهی شهر اصفهان*. پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی، دانشگاه تهران، تهران.
- محسنی، ح. (۱۳۸۶). *مجموعه سازی و خدمات تحویل مدرک*. تهران: نشر کتابدار.
- میثمی، ر؛ میرحسینی، ز. (۱۳۸۵). تعیین هزینه اثربخشی منابع الکترونیکی در کتابخانه های تخصصی شهر تهران. *علوم و فناوری اطلاعات*، ۴، ۶۴-۶۱.

Clayton, P.; Gorman, G.E. (2001). *Managing Information Resources in Libraries*. London: